

פרק 57

מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית: סיכום

כפי שראינו במהלך לימוד מקצוע האזרחות, מדינת ישראל מגדירה עצמה כמדינה יהודית ודמוקרטית. סקרנו את הביטויים והמאפיינים של המדינה כמדינה יהודית וכמדינה דמוקרטית. פרק זה משמש כמעין סיכום תמציתי של מאפיינים אלה.

1. מאפייניה של מדינת ישראל כמדינה יהודית

זהותה היהודית של מדינת ישראל באה לידי ביטוי במספר מאפיינים:

1 (א) מגילת העצמאות¹

במגילת העצמאות ניתן למצוא מספר ביטויים לקביעה שמדינת ישראל תהיה מדינה יהודית:

☞ החלק ההיסטורי של המגילה מביא סוגים שונים של נימוקים, הלקוחים מעברו של העם היהודי, המצדיקים את זכותו של העם היהודי להקים מדינה יהודית בארץ ישראל.

☞ מדינת ישראל מוגדרת במגילה במפורש כ"מדינה יהודית" ("אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית...").

☞ המגילה מבטיחה לאפשר עלייה חופשית ליהודים המעוניינים לחיות במדינת ישראל.

☞ שם המדינה, כפי שנקבע במגילה, הוא "מדינת ישראל". שם זה לקוח מתוך ההיסטוריה והתרבות היהודית. "עם ישראל" הוא שמו התנכ"י של העם היהודי.

1 (ב) סמלים²

כל סמליה של מדינת ישראל קשורים להיסטוריה ולתרבות היהודית. עובדה זו באה לידי ביטוי בעיקר בסמל המדינה, בדגל ובהמנון.

1 (ג) מוסדות³

כמה ממוסדותיה הממלכתיים של מדינת ישראל מבטאים את זהותה היהודית: הרבנות הראשית, בתי הדין הרבניים, הסוכנות היהודית, הקרן הקיימת לישראל והכנסת.

1 (ד) חוקים וחוקי יסוד

במהלך השנים חוקקה הכנסת שורת חוקים וחוקי יסוד המבטאים את היותה של מדינת ישראל "מדינה יהודית":

- ☞ **דוגמאות לחוקים המבטאים את זהותה היהודית של המדינה⁴:**
- ✓ **החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם:** חוק זה מבטא את זיקתה של מדינת ישראל להיסטוריה היהודית ולעם היהודי בגולה.
- ✓ **חוק השבות:** חוק זה מבטא את זיקתה של מדינת ישראל לעם היהודי בעולם ומבטיח את המשך קיומה של מדינת ישראל כמדינה בעלת רוב יהודי.

¹ להרחבה על נושא זה ראה הפרקים העוסקים במגילת העצמאות וביסודות החוקתיים של מדינת ישראל.

² להרחבה על נושא זה ראה הפרק העוסק במאפייניה היהודיים של מדינת ישראל.

³ להרחבה על נושא זה ראה הפרק העוסק במאפייניה היהודיים של מדינת ישראל.

⁴ להרחבה על נושא זה ראה הפרק העוסק במאפייניה היהודיים של מדינת ישראל.

✓ חוק שעות עבודה ומנוחה, חוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה וחוק איסור גידול חזיר: חוקים אלה מבטאים גישות השואפות לכך שהחיים הציבוריים יבטאו היבטים שונים של הדת והתרבות היהודית.

☞ דוגמאות לחוקי יסוד המבטאים את זהותה היהודית של המדינה⁵:

✓ חוק יסוד: מקרקעי ישראל: חוק יסוד זה נועד במקורו לבטא את מחויבותה של מדינת ישראל להנצחת הבעלות היהודית על אדמות קק"ל ולהבליט את זהותה היהודית של המדינה⁶.

✓ חוק יסוד: ירושלים בירת ישראל: חוק יסוד זה קובע שירושלים, בירתו ההיסטורית של העם היהודי, תיקבע כבירת המדינה.

✓ חוק יסוד: הכנסת: סעיף 7א לחוק יסוד זה קובע כי בבחירות לכנסת לא תוכל להשתתף רשימת מועמדים שיש במטרותיה לשלול את קיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית.

✓ "חוק יסוד: חופש העיסוק" ו"חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו": בחוקי יסוד אלה מצוין במפורש כי הם נועדו להגן על ערכיה המרכזיים של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.

1 (ה) פסקי דין של בתי המשפט העליון

פסיקותיהם של בתי המשפט בישראל מבטאות את מחויבותם לזהותה היהודית של המדינה, בנוסף למחויבותם עקרונות הדמוקרטיה. מחויבות זו באה לידי ביטוי בשני מובנים:

☞ שילוב המשפט העברי בפסיקה: מעת לעת משתמשים השופטים, בפסקי הדין שכתבו, עקרונות הלקוחים מתוך המשפט העברי⁷.

☞ מחויבות להגנה על זהותה היהודית של המדינה: למרות שבית המשפט העליון נטל על עצמו את ההגנה על זכויות האדם ועקרונות הדמוקרטיה, פסל במהלך השנים בית המשפט העליון התארגנויות שביטאו שאיפה מפורשת לבטל את אופייה היהודי של מדינת ישראל⁸.

בנוסף, גם כאשר אישרו שופטי בית המשפט העליון את הקמתם של ארגונים פוליטיים שמצדם קרא להפיכת מדינת ישראל למדינת כלל אזרחיה, הם נימקו את החלטתם בעובדה שניסוח מעין זה של המצע אינו שולל במפורש את זהותה היהודית של המדינה. בכך, למעשה, הדגישו השופטים את מחויבותם למאפייניה היהודיים של המדינה ולמעשה הבהירו כי לא ניתן ללמוד מפסיקה זו על נכונות לספק הגנה להתארגנויות שנועדו לפגוע במפורש בזהותה היהודית של מדינת ישראל (בסוף הפרק תמצא ציטוט מפסיקת בג"ץ המבטאת עמדה זו).

1 (ו) הסדר הסטאטוס קוו⁹

הסדר זה, המבטא פשרה מתוך הסכמה בין יהודים דתיים לחילוניים, מעניק ביטוי יהודי דתי להיבט הציבורי של החיים במדינת ישראל.

⁵ להרחבה על נושא זה ראה הפרקים העוסקים במאפייניה היהודיים של מדינת ישראל ובחוקי היסוד.

⁶ יש לציין כי מעמדו של חוק יסוד זה נשחק בשנים האחרונות.

⁷ להרחבה על נושא זה ראה הפרק העוסק במאפייניה היהודיים של מדינת ישראל.

⁸ דוגמה לכך הם המגבלות שהוטלו על פעילותו של ארגון בני הכפר ("אבנא אל בלד"), אשר החל את פעילותו בשנות השישים וקרא לחיסולה של מדינת ישראל כמדינה יהודית.

⁹ להרחבה על נושא זה ראה הפרק העוסק במאפייניה היהודיים של מדינת ישראל.

2. מאפייניה של מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית

זהותה הדמוקרטית של מדינת ישראל באה לידי ביטוי במספר מאפיינים:

2 (א) מגילת העצמאות¹⁰

מגילת העצמאות אינה מזכירה במפורש את המילה דמוקרטיה. יחד עם זאת, המגילה מפרטת שורה של עקרונות דמוקרטיים שלפיהם אמורה המדינה לפעול ואשר המרכזיים שבהם הם: קיומם של מוסדות נבחרים, הזכות לחירות והזכות לשוויון. ניתן להסיק מכך כי מייסדי המדינה קבעו שהמשטר במדינת ישראל יהיה דמוקרטי.

2 (ב) סמלים¹¹

באף אחד מסמלי המדינה לא ניתן למצוא ביטוי להיותה של המדינה דמוקרטית. הדגל, הסמל וההמנון מבטאים רק את זהותה היהודית של המדינה. עובדה זו באה לידי ביטוי בתכניהם של סמלים אלה (למשל: סמל מגן הדוד המופיע בדגל) וגם בבלעדיותה של השפה העברית בהם: המנון מושר בעברית ובסמל המדינה מופיעה המילה "ישראל" בעברית בלבד. השפה הערבית אמנם נחשבת בישראל לשפה רשמית, אולם הדבר אינו מקבל ביטוי באף אחד מסמלי המדינה הרשמיים.

2 (ג) מוסדות¹²

אופן המינוי והבחירה של המוסדות הממלכתיים והשלטוניים בישראל נעשה בדרך שמבטאת את ערכי הדמוקרטיה, ולא את היותה של מדינת ישראל מדינה יהודית. עובדה זו באה לידי ביטוי, בין השאר, בדרכי המינוי והבחירה של שלושת רשויות השלטון המרכזיות:

☞ **הכנסת:** אמנם, שמו של הפרלמנט הישראלי – "הכנסת" – לקוח מההיסטוריה היהודית, אולם חברי הכנסת נבחרים על ידי כלל אזרחי מדינת ישראל, יהודים וערבים כאחד, בבחירות שהן שוויוניות. בנוסף, שיטת הבחירות היחסית לכנסת מבטיחה ייצוג יחסי ושוויוני לכל מגזר אוכלוסייה, ואינו מעצים את יתרונו של הרוב היהודי מעבר למשקלו היחסי באוכלוסייה.

☞ **הממשלה:** ממשלת ישראל יכולה לפעול רק כאשר היא נהנית מאמונם של רוב חברי הכנסת. עובדה זו מבטיחה שהרשות המבצעת בישראל תייצג את רובו של ציבור המצביעים במדינה, ולא בהכרח את הציבור היהודי.

☞ **בתי המשפט:** שופטי בית המשפט נבחרים על פי כישוריהם המקצועיים בלבד וללא קשר לעמדותיהם הפוליטיות או להשתייכותם האתנית. עובדה זו מובטחת הודות לדרכי פעולתה של הועדה למינוי שופטים, שבה מהווים בעלי ההכשרה המשפטית רוב.

יש לציין כי רובם המכריע של הנושאים בתפקידים הממלכתיים המרכזיים במדינת ישראל הם יהודים. יחד עם זאת, עובדה זו אינה מבטאת העדפה חוקית של יהודים לתפקידים אלה, אלא היא נובעת ממימוש העיקרון הדמוקרטי "הכרעת הרוב" (היות והיהודים מהווים רוב מכריע בקרב אוכלוסיית מדינת ישראל). לעומת זאת, במקומות בהם מהווים הערבים רוב, רובם המכריע של הנושאים בתפקידים הממלכתיים הם ערבים. כך הם למשל פני הדברים ברשויות המקומיות ביישובים הערבים.

¹⁰ להרחבה על נושא זה ראה הפרק העוסק במגילת העצמאות.

¹¹ להרחבה על נושא זה ראה הפרק העוסק במאפייניה היהודיים של מדינת ישראל.

¹² להרחבה על נושא זה ראה הפרקים העוסקים בכנסת, בממשלה ובתי המשפט.

2 (ד) חוקים וחוקי יסוד¹³

בישראל קיימת שורה ארוכה של חוקים המבטיחים את אופייה הדמוקרטי של המדינה. דבר זה מקבל ביטוי בשתי דרכים עיקריות:

☞ **ניסוח שוויוני של חוקים:** החקיקה בישראל מנוסחת באופן שוויוני ואינה נותנת יתרון כלשהו ליהודים וזאת למרות שהמדינה מוגדרת כמדינה יהודית. למעט מקרים חריגים¹⁴, כל החוקים הקיימים במדינת ישראל חלים באופן שווה על יהודים ועל מי שאינם יהודים.

☞ **חקיקה שנועדה להבטיח את אופייה הדמוקרטי של המדינה:** במהלך השנים נחקקו חוקים שונים שמטרתם להבטיח שמדינת ישראל תפעל בהתאם לערכי החירות והשוויון. כדוגמה לכך ניתן לציין את חוק שוויון זכויות האישה, חוק הבחירות לכנסת (המבטיח שוויון לכלל האזרחים בתהליך ההצבעה), חוק יסוד: יסודות המשפט (המבטיח את קיומו של הליך משפטי הוגן) ועוד.

☞ **"חוק יסוד: חופש העיסוק" ו"חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו":** בחוקי יסוד אלה נקבעה במפורש מחויבותה של מדינת ישראל להגן על ערכים דמוקרטיים מרכזיים הנוגעים לכמה מזכויות האדם הבסיסיות.

2 (ה) פסקי דין של בית המשפט העליון¹⁵

בהיעדר חוקה, נטל על עצמו בית המשפט העליון, בשבתו כבג"ץ, להגן על זכויות האדם והמיעוט בישראל. עובדה זו באה לידי ביטוי בשורה ארוכה של פסקי דין שנפסקו על ידי שופטי בית המשפט העליון (ראה ציטוט רלוונטי בסוף הפרק).

2 (ו) הסדר הסטאטוס קוו¹⁶

הסדר זה, הקיים בין יהודים דתיים לחילוניים, לא נתקבל מתוך כפייה, אלא מתוך פשרה והסכמה, שלה שותף רובו המכריע של הציבור היהודי. לפיכך ניתן לומר כי הסדר זה מבטא גם את אופייה הדמוקרטי של מדינת ישראל, בנוסף לביטוי שהוא נותן לאופייה היהודי.

שאלות לתרגול¹⁷

1. הבא שניים ממאפייניה של מדינת ישראל כמדינה יהודית וכמדינה דמוקרטית והסבר כיצד כל אחד מהם מבטא כפל ערכים זה.
2. איזה מערכיה של מדינת ישראל מבטאים סמלי המדינה? נמק.

¹³ להרחבה על נושא זה ראה הפרק העוסק בחוקי היסוד.
¹⁴ ניתן למצוא חקיקה החורגת מכלל זה בתחומים הבאים:

א. הפטור הניתן לערבים משירות ביטחון: החוק פוטר ערבים מחובת שירות צבאי, אם כי יש לציין כי פטור זה נובע משיקולים שהם רלוונטיים לעניין ואינם מעידים על הפליה נגד יהודים או ערבים.
ב. חוק יסוד: מקרקעי ישראל: חוק יסוד זה אוסר החכרת אדמות קק"ל למי שאינם יהודים, אם כי יש לציין כי עקב מעורבותו של בית המשפט העליון פחתה חשיבותו של חוק יסוד זה באופן משמעותי.
ג. חוק השבות: חוק זה מאפשר ליהודים לעלות לישראל ולקבל בה אזרחות ישראלית, אם כי יש לציין כי חוק זה אינו פוגע ישירות בערבים שהם בעלי אזרחות ישראלית בהווה.

¹⁵ להרחבה על נושא זה ראה הפרקים העוסקים בחוקי היסוד ובמימוש זכויות האדם בישראל.

¹⁶ להרחבה על נושא זה ראה הפרק העוסק במאפייניה היהודיים של מדינת ישראל.

¹⁷ לפני שתיגש לענות על השאלות, ודא שאתה מכיר את מילות השאלה ואת משמעותן. להרחבה בנושא זה קרא את ההנחיות "כיצד עונים על שאלות במבחן" שבהקדמה לספר.

3. הסבר כיצד פועל הסדר הסטטוטוס קוון וכיצד הוא מבטא את ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית וכמדינה דמוקרטית¹⁸.
4. קרא את דברי השופטים המובאים בסוף הפרק והסבר כיצד דברים אלה מבטאים את מחויבות בית המשפט לשמירה על ערכיה הבסיסיים של מדינת ישראל.
5. הסבר כיצד מוסד הכנסת מבטא את זהותה של מדינת ישראל כמדינה יהודית וכמדינה דמוקרטית.

קטע מקור

שופטי בית המשפט העליון על היותה של מדינת ישראל מדינה יהודית ודמוקרטית (1996)¹⁹

"... [השופט מישאל חשין:] כל אזרחי ישראל, יהודים ושאינם יהודים, הינם 'בעלי מניות' במדינה, והאמירה כי המדינה היא 'מדינת כל אזרחיה' אין בה כדי לחסר מהיותה של המדינה מדינה יהודית, ואם תרצה: מדינת העם היהודי... לא הייתה לו לעם היהודי – לא הייתה לו ואין לו – מדינה אחרת זולתי מדינת ישראל, מדינת היהודים. ואולם בתוככי המדינה כל אזרחי המדינה הם שווים זכויות. ולדעתנו לא יהיה זה נכון לקבוע שהאומר כי מדינת ישראל היא 'מדינת כל אזרחיה' שולל, מניה וביה, את קיומה של המדינה כמדינה יהודית..."

... [השופט צבי א' טל:] אין די בחשד ובסברה בדבר כוונתם הסתומה של ד"ר טיבי וחבריו ברשימה כדי לפסול זכות יסוד כחופש ההתאגדות. דרושות ראיות 'ברורות, חד משמעיות ומשכנעות', כפי שהראה חברי השופט חשין בחוות דעתו, וראיות כאלה לא הובאו..."

¹⁸ שאלה משלבת

¹⁹ בשנת 1996 הגיש ד"ר אחמד טיבי, ערבי ישראלי, רשימת מועמדים שנועדה להתמודד בבחירות לכנסת באותה השנה. רשם המפלגות אישר את בקשתו של ד"ר טיבי והרשימה קיבלה אישור חוקי. נגד החלטת הרשם הוגש ערעור לבית המשפט העליון. בדיון שהתקיים בבית המשפט העליון השתתפו שלושה שופטים: כבוד השופט מישאל חשין, כבוד השופט יצחק זמיר וכבוד השופט צבי א' טל.

מתוך: ערעור אזרחי (ע"א 2316/96) בפני בית המשפט העליון. קטעים מתוך הפסיקה מופיעים גם בתוך: להיות אזרחים בישראל מדינה יהודית ודמוקרטית, (מעלות; משרד החינוך- האגף לת"ל; תש"ס), עמ' 589-592.